

UOT:94(479, 24).

ŞƏKİNİN MEMARLIQ SİMASI - DADANOVLARIN MÜLKÜ

Rəsulova Zəminə İsmayıl qızı
Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyi
Şəki “Yuxarı Baş” Milli Tarix Memarlıq Qoruğu
zaminarasulova834@gmail.com

Xülasə: Azərbaycanın qədim şəhərlərindən biri olan Şəki zəngin memarlıq irsinə sahibdir. Bu irsin qorunması və mühafizə olunması məqsədilə şəhərin tarixi hissəsində 1967-ci ildə “Yuxarı Baş” Tarix Memarlıq Qoruğu yaradılmışdır. Hazırda Qoruq ərazisində dövlət tərəfindən qeydiyyatda götürülmüş 83 tarix memarlıq abidəsi mühafizə olunur. Bu abidələrin böyük əksəriyyətini isə vaxtı ilə şəhərin tanınmış ailələrinə və sənayeləşmə dövrünün sahibkarlarına məxsus yaşayış evləri təşkil edir. Belə abidələrdən beşi XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Şəkinin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında mühüm rol oynamış Dadanovlar ailəsinə məxsusdur. Bu məqalədə arxiv materialları və Dadanovlar soyunun davamçıları ilə müsahibələrə istinad edilərək Dadanovlar soy adı və onların mülkü haqqında məlumat veriləcəkdir.

Açar sözlər: Şəki, Dadanovlar, memarlıq, mülk, qoruq.

Keywords: Sheki, Dadanovs, architecture, estate, reserve.

Ключевые слова: Шеки, Дадановы, архитектура, имение, заповедник.

Giriş. Azərbaycanın gözəl guşələrindən biri olan Şəkini insanlar əsrlər boyu qurub-yaradaraq müasir dövrün açıq səma altında muzeyinə çeviriblər. Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti 24 noyabr 1967-ci il tarixili 594 Nəli qərarla bu muzey şəhərin mədəni irsini, memarlıq abidələrini qoruyub saxlamaq və mühafizə etmək məqsədilə “Yuxarı Baş” Tarix Memarlıq Qoruğunu yaratmışdır. 2019-cu ildə isə Şəkinin tarixi mərkəzi Şəki Xan sarayı ilə birlikdə UNESCO-nun Dünya Mədəni İrsi siyahısına daxil edilmişdir. Şəki şəhərinin tarixi hissəsini əhatə edən “Yuxarı Baş” Milli Tarix Memarlıq Qoruğu ərazisində hazırda dövlət tərəfindən qeydiyyatda götürülmüş 83 memarlıq abidəsi mühafizə olunur. Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının 10 aprel 1998-ci il tarixli, 470-IQ nömrəli qanununun 7-ci maddəsinə görə abidələr əhəmiyyət dərəcələrinə görə dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli olmaqla üç yerə bölünürlər. Şəki “Yuxarı Baş” Milli Tarix Memarlıq Qoruğunun hüddurları daxilində mühafizə olunan abidələrdən Şəki Xan sarayı dünya əhəmiyyətli abidə olaraq Dünya Mədəni İrsi Siyahısına daxil edilmişdir. Dairəvi məbəəd, Giləhli məscidinin minarəsi, Məscid və qəbir (Xan məscidi və qəbiristanlığı), Qala divarları (Narın qala), Şəki xanovların evi, Yuxarı və Aşağı Karvansaraylar, Ağvanlar hamamı, “Xan Bağı”, Köhnə su kəməri, İmam Əli məscidi isə ölkə əhəmiyyətli abidələr olaraq mühafizə olunurlar. Qoruq ərazisində dövlət tərəfindən qeydiyyatda götürülmüş 71 (yetmiş bir) abidə isə yerli əhəmiyyətli abidə statusu daşıyır. Dünya və ölkə əhəmiyyətli abidələr qədər yerli əhəmiyyətli binaların da şəhərin memarlıq cəhətdən üslub qazanmasında mühüm rolu olmuşdur.

Yerli əhəmiyyətli abidələrin əksəriyyət hissəsini təşkil edən şəxsi mülklər XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində sənayeləşmə dövrünün məhsulu olaraq meydana çıxmışdır. Şəki milyonçusu, ipək taciri Məmmədsadiq Əliyevin, tütün-maxorka istehsalı və ticarəti ilə məşğul olan Dadanovların, tacir Hüseynbəyovların və başqalarının mülkləri bu gün Şəkinin həm

tarixi, həm memarlıq, həm də turistik cəhətdən diqqət çəkən məkanlarına çevrilmişdir. “Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyət dərəcələrinə görə bölgüsünün təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2001-ci il 2 avqust tarixli 132 nömrəli Qərarında dəyişiklik edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Bakı şəhəri, 3 noyabr 2021-ci il tarixli 338 № li qərarına əsasən Dadanovlar ailəsinə məxsus beş binanın hər birinə ayrıca inventar nömrəsi verilməklə yerli əhəmiyyətli abidə kimi dövlət tərəfindən qeydiyyatla alınmışdır.

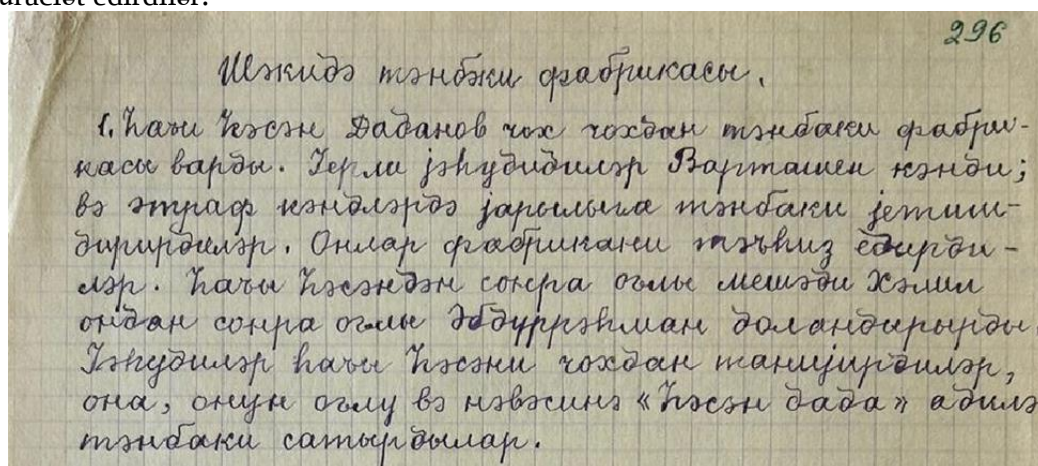
Dadanovların mükü: Hazırda M.F.Axundzadə prospektində yerləşən Dadanovlara məxsus yerli əhəmiyyətli abidə kimi qeydiyyatla götürülmüş beş ayrıca bina Dadanovlar ailəsinə məxsus tikililər kimi mühafizə olunur. Onlardan üçü “Dadanovların evi”, ikisi isə “Dadanovların ticarət kontoru” adı ilə qeydiyyatla götürülüb.(3.səh.11) Hacı Həsən Dadanovun oğlanlarına məxsus təqribən 6500 m² ərazidə yerləşən beş binanın hamısının eyni dövrdə - XX əsrin əvvəllərində inşa olunduğu ehtimal olunur. Onlardan yalnız birinin fasadında inşa tarixi hicri (1325) və miladi (1909) təqvimləri ilə qeyd olunub. Memar Rza Qafarovun inşa etdiyi (7.s.112) binalardan dördü – fasad həlli səbəbilə ən çox diqqət cəlb edənləri M.F.Axundzadə prospektinin şərq, biri isə qərb tərəfində yerləşir. Hazırda Şəki şəhər inteqrasiya təlimli internat tipli gimnaziya kimi fəaliyyət göstərən mülk ümumilikdə 39 otaqdan ibarətdir.

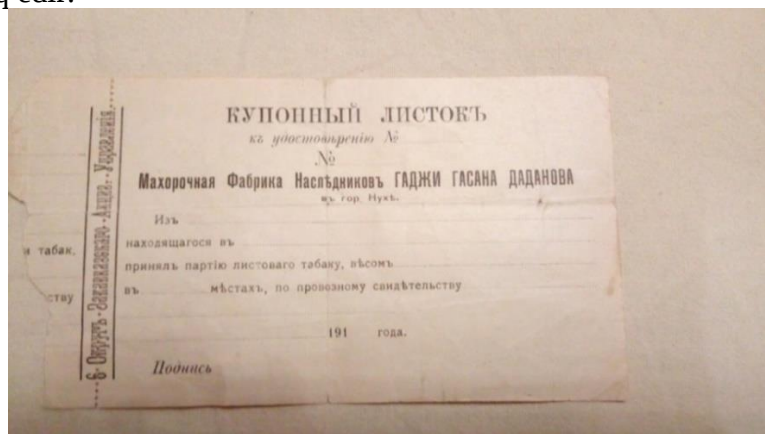
Dadanovlar: Uzun zamandır ciddi müzakirə və mübahisələrə səbəb olan “Dadanov” soyadı hər kəsdə istər-istəməz müəyyən maraq və sual yaradır. Hətta bəzən məhz soyad səbəbilə nəslin əslən azərbaycanlı olmadığını düşünənlər də olur. Çünki “Dadanov” və “Dadonov” soyadlarına rus, bolqar və yəhudilərdə də rast gəlinir. Bəzi mənbələr bu soyadın etimologiyasını kökündə “dədə (ata)” dayanan qazax kişi adı “Dadan” la bağlayırlar. Bəzi rus mənbələrinə görə Dadanov soyadı Lebyajyedə (Leninqrad vilayəti) yaranmışdır. Rostov şəhərinin arxivində - torpaq sahibi Gordey Dadanov (1837) soyadı aşkar edilmiş və bu soyadın Çud millətinə aid olduğu qənaətinə gəlinmişdir. “Dadanovlar” soyadı haqqında ən geniş yayılmış fərziyyə Akif Salamoğlunun “Ədil Xan” romanında yer alan Məşədi Xəlil Dadanovla bağlı əhvalatdır. Romanda qeyd olunur ki, Peterburqda təhsil alan Məşədi Xəlildən soyad seçmək tələb olunur. Onunla dostluq edən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev isə

danışarkən tez-tez rus dilində “da, da” deyən Məşədi Xəlilə “Dadanov” soyadını seçməyi məsləhət bilir və beləcə “Dadanovlar” soyadı yaranır. (2.səh.21)

“Dadanovlar” soyadının etimologiyasına bu cür yanaşma ilə nəslin nümayəndələri heç cür razılaşmır, hətta ciddi etiraz edirlər. Eyni zamanda nəslin nümayəndələri haqlı olaraq bildirirlər ki, əgər bu soy ad Məşədi Xəlil tərəfindən seçilmiş olsaydı, digər qardaşlar eyni soy adla tanınmazdılar. Məşədi Cabbar Dadanovun qız nəvəsi Təranə Musayeva “Dadanov” soyadının Hacı Həsənlə bağlı olduğunu bildirir. Bu fakt isə tanınmış maarifçi, maarif tədqiqatçısı, pedaqoq və etnoqraf Əhməd Nəbiyevin (1885–1970) Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan 400 səhifəlik əlyazmasında öz təsdiqini tapır. Əlyazmada qeyd olunur ki, Hacı Həsən Dadanovun lap çoxdan tənbəki fabriki vardı. Bu fabriki tənbəki ilə təmin edən yerli **yəhudilər Hacı Həsəni çoxdan tanıyır, ona, onun oğlu və nəvəsinə “Həsən dada”** adı ilə müraciət edirdilər.

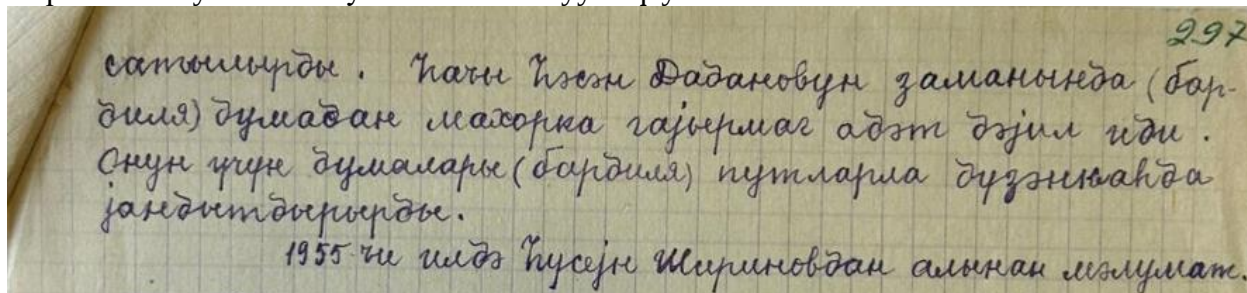
Bu fakt artıq “Dadanov” soy adının nəsil tərəfindən necə seçildiyinə dair bütün mübahisələrə son qoymaq üçün yetərli sayıla bilər. Aydındır ki, “Həsən dada” xitabı sonralar “Dadanovlar” soy adının yaranmasına səbəb olmuşdur. Deməli, Təranə xanım öz iddiasında haqlıdır. “Dadanov” soy adının Məşədi Xəlil deyil, onun atası Hacı Həsənlə bağlı olduğunu təsdiq edən digər faktlar da mövcuddur. Belə ki, Təranə xanımın şəxsi arxivində üzərində “Hacı Həsən Dadanovun Varislərinin Maxorka Fabriki” yazılmış alqı-satqı vərəqəsinin olması soy adın bir daha Hacı Həsənə aid olduğunu göstərir. Kolleksioner Ruslan Rəhimovun kolleksiyasına aid “Asan Dadanov” yazılı tütün qutusu isə yuxarıda qeyd olunanları bir daha təsdiq edir.

Dadanovlar soyu ilə bağlı daha bir mübahisə mövzusu əslində haqqında söz açılan mülklərin Dadanovların deyil qızını onlara gəlin vermiş Məmmədsadiq Əliyevin tikdirməsi ilə bağlıdır. İddia olunur ki, Dadanovlar əslində Məmmədsadiq Əliyevin hesabına varlanıblar. Bu barədə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şəki Regional Elmi Mərkəzinin hazırladığı “Şəkidə məhəllə adları, soylar və ləqəblər”(I Kitab, Bakı-2004) adlı kitabda yazılır: “Hacı Məmmədsadiq böyük qızı Tükəzban xanımı qonşu Dadanovlar soyundan Məşədi Xəlilə əvə verir. Bu Dadanovlar 5 qardaş olublar. Özləri də çox da imkanlı deyil, qoçu xislətli olduqlarına görə Hacı onlarla qohumluğa üstünlük verib. İndiki internat məktəb yerləşən həmin yaraşıqlı binaları tükdirir. Məşədi Xəlil daim Hacınin köməyi, məsləhəti və uzaqgörənliyi ilə həmin binada tütün ixracı işinə baxır. Özü də, qardaşları da varlanıb, adlı bir sahibkar olurlar.”(5.səh.186)

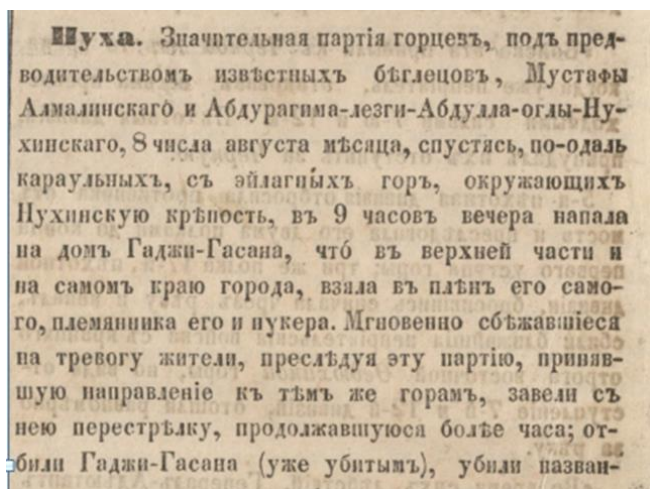
Dadanovlar soyuna eyni yanaşma “Ədil xan” romanında da təkrarlanır.

Əslində isə Məmmədsadiq Əliyev qızını heç də kasıb ailəyə gəlin verməyib, Məşədi Xəlil özü də varlı ailədən olub və qohumluq əlaqələri əlavə üstünlüklərə yol açıb. Hacı Həsən Dadanovun lap çoxdan tütün manufakturasının olması ailənin zənginliyinin sübutudur. Bu haqda Ə.Nəbiyev də öz əlyazmasında müəyyən qeydlər edib.

Nəslin nümayəndələrinin verdiyi məlumatlara görə Hacı Həsən Dadanovun üç oğlu olub – Məşədi Xəlil, Məşədi Cabbar və Məmməd. Ancaq “Şəkidə məhəllə adları, soylar, ləqəblər” kitabında beş oğlu olduğu yazılır. Bu da müəyyən qədər çətinlik yaradır. Hacı Həsən Dadanovun özü haqqında da müəyyən məlumat dilemması yaranır.

“Hacı Həsən” adı şəkililər üçün yad deyil. Şəkinin qədim məhəllələrindən biri olan Gəncəli məhəlləsini su ilə təmin edən iki su kəmərinə biri Hacı Həsənin adı ilə bağlıdır. Ancaq Hacı Həsən Dadanovla Hacıhəsən su kəmərinə çəkdirmiş şəxsin eyni adam olub-olmadığını söyləmək olduqca çətinidir. Su kəmərinə çəkdirmiş Hacı Həsənin nəslindən gəldiklərini iddia edən Lahıclar soyunun nümayəndələri də onun neçə övladının olması haqqında dəqiq məlumat verə bilmirlər. Onlar iki oğul dediyi halda, məhəllə sakinləri altı olduğunu söyləyirlər. Qeyd olunan ərazinin vaxtı ilə “Zəyzid yolu” adlanan dağ cığırına yaxın olması və şəhərin nisbətən kənar tərəfində yerləşməsi «Кавказ» qəzetinin 1855 ci il tarixli 67 ci nömrəsində dərc olunmuş xəbərdəki məlumatla üst-üstə düşür. Hacı Həsənin (Dadanov?) quldurlar tərəfindən əsir götürülməsi və öldürülməsi haqqında xəbərdə təqribən eyni ərazi göstərilir.(6.)

“Dadanov” soy adına müəyyən aydınlıq gətirdikdən sonra onların fəaliyyət haqqında da əldə olunan məlumatların məqaləyə əlavə edilməsi məqsədəuyğun olar:

Tütün – maxorka istehsalı və ticarəti ilə məşğul olan bu ailə Şəkinin iqtisadiyyatına və memarlığına töhfə verməklə yanaşı şəhərdə ilk mətbəenin də sahibi olub. 25 oktyabr 1919-cu il Azərbaycan Cumhuriyyəti Parlamentinin 88-ci iclasında M.Ə.Rəsulzadə mətbəələr haqqında danışarkən qeyd edir ki, Nuxada bir mətbəə var ki, o ancaq həmən Dadanovun tənəki kağızlarını çap edir. Çox güman ki, sonralar həmin mətbəədən daha faydalı nəşrlər üçün də istifadə olunmuşdur.(1.s.139.)

Dadanovların yalnızca Şəkiddə deyil, Gəncədə də fəaliyyət göstərməsi, mülk sahibi olması haqqında məlumatlar onların böyük ticarət dövrüyəsindən xəbər verir. Gəncənin Əttarlar məhəlləsindən keçən Karxana arxının Məşədi Həsən Dadanovun tütün manufakturasının ehtiyacları üçün sərf olunduğu barədə məlumatlar bu faktı müəyyən qədər təsdiqləsə də araşdırmaya ehtiyac duyulur.(9.)

Dadanovlar öz vətən təəssübkeşliyi ilə də seçilən insanlar olublar. Məşədi Cabbar Dadanov 1930 cu il Şəki üsyanının fəal üzvlərindən biri olub. Üsyançıları patronla təmin edən Məşədi Cabbar Dadanovun bütün əmlakı Sovet hökumətinə qarşı 1930 cu il Şəki-Zaqatala üsyanı yatırıldıqdan sonra müsadirə olunmuşdur. Cabbar və Xəlil Dadanov qardaşları 1918-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurularkən Şəki qəzasının Vartaşen nahiyəsində İcraiyyə Komitəsinin sədri, daha sonra isə Parlamentin iki mühüm komissiyasına eyni zamanda üzv seçilən Qərib (Məhəmməd) Kərim oğlu ilə möhkəm dost olmuş, sonralar isə bu dostluq qohumluğa çevrilmişdir. Məşədi Cabbar Dadanovun qızı Lətafət xanım Qərib Kərimovun oğlu ilə ailə qurmuşdur. (4.s.59)

Məşədi Xəlil və Məşədi Cabbar Dadanovlar

Nəticə: Şəkinin ən məşhur memarlıq abidələri Karvansaraylarla Xan sarayı arasındakı yolun üzərində yerləşən Dadanovların mülkünün sahibləri öz soy adlarını tütün-maxorka fabrikantı Hacı Həsən Dadanovdan almış və günümüzdə qədər qorumuşlar. Dadanovların mülkünün mühafizəsi Şəkinin dayanıqlı turizm potensialına, onun sahibləri haqqında məlumatlar isə tarixi faktlarla zəngin bələdçi mətnlərinin formalaşmasına töhfədir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Xalq Cumhuriyyəti (1918-1920) Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)” II cild. Bakı 1998
2. “Ədil Xan”. Akif Salamoğlu. “Şərq – Qərb” ASC. Bakı. 2008
3. “Xalq” qəzeti. 5 noyabr 2021 ci il.
4. “Padar Kəndinin Ensiklopediyası” Paşa Yaqub. «Zərdabi LTD» MMC. Bakı-2012.
5. “Şəkidə məhəllə adları, soyadlar və ləqəblər” kitabı, I kitab. "Nafta-Press" nəşriyyatı: Bakı, 2004
6. «Кавказ» qəzeti, 1855 ci il, № 67
7. Ш.С.Фатуллаев. «Градостроительство и архитектура Азербайджана XIX-начала XX века. Ленинград. Стройиздат. Ленинградское отделение. 1986.
8. <https://whc.unesco.org/en/list/1549/>
9. https://www.wikimedia.az-az.nina.az/%C6%8Fttarlar_m%C9%99h%C9%99ll%C9%99si.html
10. Nəslin nümayəndəsi – Cabbar Dadanov və Qərib Kərimovun nəvəsi Təranə Musayeva ilə müsahibə.

**ESTATE OF THE DADANOVS`, DETERMINING THE ARCHITECTURAL
STYLE OF SHEKI*****Rasulova Zamina Ismayil******Summary***

Sheki, one of the ancient cities of Azerbaijan, has a rich architectural heritage. In order to preserve and protect this heritage, "Yukhari Bash" Historical Architectural Reserve was established in the historical part of the city in 1967. Currently, 83 historical architectural monuments registered by the state are protected in the territory of the Reserve. The vast majority of these monuments are made up of residential houses belonging to well-known families of the city and entrepreneurs of the industrialization period. This article will provide information about the Dadanovs` family name and their property, referring to archival materials and interviews with the descendants of the Dadanov family.

**УСАДЬБЫ ДАДАНОВЫХ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИХ АРХИТЕКТУРНЫЙ
СТИЛЬ ШЕКИ*****Расулова Замина Исмаиловна******Резюме***

Один из древних городов Азербайджана Шеки, имеет богатое архитектурное наследие. В целях сохранения и защиты этого наследия в исторической части города был создан историко-архитектурный заповедник «Юхары Баш» в 1967 ом году. В настоящее время на территории заповедника охраняются 83 историко - архитектурных памятников, зарегистрированных государством. Большинство из этих памятников составляют жилые дома, которое многие из этих домов, когда-то принадлежали меценатам и известным семьям города. В данной статье будут представлены сведения о фамилии Дадановых и их имуществе, ссылаясь на архивные материалы и интервью с потомками семьи Дадановых.

Rəyçi: t.e.d. H.Sadıqov***AMEA Şəki Regional Elmi Mərkəzinin Tarix, arxeologiya və epigrafiya şöbəsinin 19 iyun 2024-cü il tarixli iclas protokolu.******Daxil olma tarixi 22 oktyabr 2024-cü il.***